

MARINKO ZEKIĆ

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej,
Instytut Filologii Słowiańskiej, Zakład Sławistyki Kulturoznawczej

Mowa nienawiści w bośniacko-hercegowińskim dyskursie publicznym. Analiza rozwiązań normatywnych w zakresie prewencji i sankcjonowania

Ogólna tendencja do barbaryzacji języka jest dostrzegalna pod każdą szerokością geograficzną, która nie jest zamknięta na oddziaływanie Internetu i innych mediów, dopuszczających swobodę wypowiedzi. Mowa nienawiści – nieprzekładająca się na żadne, drastyczne i realne działania – to niejako naturalny wykwit rozwoju technologicznego i cywilizacyjnego. Podobnie jest w Bośni i Hercegowinie. Jednak fenomen mowy nienawiści funkcjonującej na terenie tego kraju polega na szczególnej odmienności, która ma swoje źródło w konflikcie zbrojnym, jakim zakończył się rozpad Jugosławii. Bratobójcza wojna jest wciąż obecna w świadomości społecznej Bośni i Hercegowiny i jako taka żywo kształtuje poszczególne elementy dyskursu publicznego, w tym przede wszystkim mowę nienawiści. Wciąż żywe są emocje, które towarzyszyły konfliktowi. Partie rządzące są zgoła nacjonalistycznie i ksenofobicznie ustosunkowane do innych partii i narodów. Język nienawiści to w takiej sytuacji podstawowe narzędzie uprawiania polityki. Przy czym zapisy prawne, które regulowałyby problem mowy nienawiści, mimo że są obecne, nie są stosowane w życiu publicznym. Dodatkowych trudności nastręcza fakt, że jest to materia wieloznaczna, niepoddająca się jednoznacznej kwalifikacji prawnej. Widać to na przykładzie innych państw europejskich, które w różny sposób usiłują sobie z tymi trudnościami poradzić. W pracy nakreślony został problem mowy nienawiści na obszarze Bośni i Hercegowiny. Wyszczególnione zostały również sposoby zapobiegania rozprzestrzenianiu się mowy nienawiści i sankcjonowania nagminnego sięgania po ten rodzaj publicznej ekspresji.

Mowa nienawiści jest tematem, o którym, na przestrzeni ostatnich lat, żywo się dyskutuje w bośniacko-hercegowińskim dyskursie publicznym. Wypowiedzi

osób pełniących funkcje publiczne, komentarze w mediach, które odzwierciedlają aktualną sytuację w społeczeństwie, a także rosnąca popularność portali i forów internetowych umożliwiających przekazywanie własnych opinii – również tych jawnie promujących przemoc – wskazują na to, że problem jest wyraźnie obecny.

Pomimo względnie zadowalających prawnych i proceduralnych ram w zakresie prewencji i reagowania na mowę nienawiści, instytucje państwowe oraz pozarządowe obecnie reagują *ad hoc*, to znaczy wtedy, kiedy problem już zaistnieje. Wciąż nie ma systematycznych i ciągłych działań na dużą skalę, które zapobiegałyby temu zjawisku. Brakuje również głębokiej analizy, która ukazałaby obecnie funkcjonujące formy mowy nienawiści (czy jest to kwestia nawoływania wprost do przemocy – podżeganie, czy również subtelniejsze formy wyrażania wrogości), jakie są jej źródła (kto jest generatorem mowy nienawiści – media, czy inne podmioty dyskursu publicznego), a także kim są ofiary, jakie są konsekwencje mowy nienawiści (wobec kogo jest ona stosowana).

W powojennej Bośni i Hercegowinie mowa nienawiści jest przede wszystkim polityczną strategią etnonarodowych elit. Ma na celu utrzymanie kontroli nad społecznym, politycznym oraz ekonomicznym podziałem sił w państwie. Jedną z konsekwencji wojny domowej w latach 1992–1995 (która dodatkowo zaostriżyła stosunki pomiędzy bośniacko-hercegowińskimi konstytutywnymi narodami, podważyła wielokulturowy, wieloreligijny oraz multietniczny charakter państwa, a także doprowadziła do podziału Bośni i Hercegowiny na trzy narodowe wspólnoty i jednostki terytorialne – entitety¹) jest brak tożsamości obywatelskiej wśród Bośniaków.

Szczególny problem w tym kontekście przedstawia charakter nacjonalizmu w Bośni i Hercegowinie oraz nieodłącznie towarzyszące mu poczucie zagrożenia i strachu przed segregacją, dyskryminacją, asymilacją lub też dominacją pozostałych nacji. Uprzywilejowana pozycja etnonarodowych elit zależy bowiem wyłącznie od wciąż reprodukowanych, napiętych stosunków i sytuacji konfliktowych. Mowa nienawiści jest jednym z czynników sprzyjających takiemu stanowi rzeczy.

W najszerszym możliwym sensie pod pojęciem mowy nienawiści rozumie się każde stwierdzenie charakteryzujące się przemocą, nienawiścią i dyskryminacją jednostki lub grupy na podstawie rasy, narodowości, wyznania religijnego albo seksualności, jednak konkretna definicja zależy od społecznego, historycznego i politycznego kontekstu, w którym mowa nienawiści występuje [zob. Beham 2004: 153–172 online].

---

¹ Na mocy traktatu pokojowego w Dayton (Aneks 4 układu – Konstytucja Bośni i Hercegowiny) ustalono podział administracyjny Bośni i Hercegowiny. Państwo zostało podzielone na dwa tzw. entitety: Federację Bośni i Hercegowiny, Republikę Serbską oraz Dystrykt Brčko, który funkcjonuje jako trzecia autonomiczna część administracyjna [*Porozumienie z Dayton z 21 listopada 1995*: online].

Każdy pojedynczy przejaw mowy nienawiści definiowany jest poprzez konkretny społeczno-polityczny kontekst i jako taki konstytuuje się w specyficznej symbolicznej przestrzeni, na drodze różnorodnych dyskursów, które jednocześnie generują i odzwierciedlają relacje władzy i podział sił w społeczeństwie. Dotyczy to symbolicznej przemocy, która opiera się na konkretnych historycznych doświadczeniach dominacji i dyskryminacji. Jej treść i znaczenie nie są określone wyłącznie bezpośrednimi i wyraźnymi przejawami nienawiści, ale wiążą się także z konotacjami i znaczeniami kontekstowymi. Z tego względu mowę nienawiści trudno jest uniwersalnie definiować i normatywnie regulować, choć ofiary dyskryminacji z łatwością potrafią ją zidentyfikować.

Niektórzy autorzy są krytycznie ustosunkowani wobec samego terminu „mowa nienawiści”, który akcent stawia na czysto emocjonalny jej charakter, co przyćmiewa prawdziwą naturę dyskursu dyskryminacji. Istota tego typu mowy nie leży w emocjach, lecz w zrozumieniu i ratyfikacji mechanizmów oraz strategii ustanowienia i utrzymania dominacji uprzywilejowanej grupy nad stigmatyzowanym „innym” [por. Kaminskaya 2008: online]. Powstaje więc potrzeba wprowadzenia terminu, który obejmowałby swoim polem semantycznym również psychologiczne i fizyczne następstwa, jakie niesie za sobą mowa nienawiści. Sednem problemu w przypadku mowy nienawiści są skutki, które to zjawisko wywołuje – oprócz psychologicznych i fizycznych następstw, należy wymienić również wspieranie i usprawiedliwianie przestępstw wynikających z agresywnie nacechowanych komunikatów, czego przykładem są zbrodnie wojenne.

Zjawiska mowy nienawiści w Bośni i Hercegowinie nie sposób nie postrzegać przez pryzmat wojny i powojennych doświadczeń. Na początku lat 90. minionego stulecia mowa nienawiści była wykorzystywana jako część strategii politycznych elit do budowania i utrzymywania animozji i wrogości wobec „innych” i „odmiennych”, służąc nierzadko jako wyjaśnienie i usprawiedliwienie wszczęcia konfliktu zbrojnego, w którym media wymieniane są jako jego główny inspirator.

Wojna była nieuniknioną konsekwencją nienawiści, którą elity polityczne napędzały przy pomocy kontrolowanych mediów. Ponieważ nacjonalistyczne elity polityczne pozostały również po wojnie u władzy, sytuacja nie zmieniła się znacząco także w okresie pokoju, który nastąpił po przyjęciu porozumienia o zakończeniu działań wojennych. Nietolerancja religijna i narodowa oraz stosowanie mowy nienawiści stały się cechą określającą media w służbie politycznych opcji, które jeszcze podczas rozpadu Jugosławii promowały ideę nacjonalizmu, nienawiści religijnej oraz czystek etnicznych. Świadczą o tym codzienne wypowiedzi liderów politycznych, którzy nawołując do nienawiści, negują i relatywizują zbrodnie wojenne i ich skutki.

Mowa nienawiści nie jest wyraźnie wyartykułowana w bośniacko-hercegowińskich przepisach, jest jedynie traktowana jak przestępstwo na tle nienawiści religijnej lub narodowej (artykuł 145a Kodeksu karnego Bośni i Hercegowiny,

artykuł 163 Kodeksu karnego Federacji Bośni Hercegowiny oraz artykuł 390 Kodeksu karnego Republiki Serbskiej). Innymi słowy, bośniacko-hercegowińskie prawodawstwo nie traktuje mowy nienawiści jako oddzielnego przestępstwa i obejmuje obowiązek udowodnienia zamiaru i motywu oskarżonego za popełnienie czynu z nienawiści (zatem i mowy nienawiści) jako przestępstwa, co w praktyce sądowej stanowi rzadkość. Przestępstwo z nienawiści kwalifikowane jest zazwyczaj jako inne przestępstwo – zakłócanie porządku publicznego i spokoju, niszczenie cudzego mienia itd.

Trudność z udowodnieniem tego typu czynu na drodze procesu sądowego stanowi jedną z przyczyn braku ponoszenia jakiejkolwiek odpowiedzialności przedstawicieli politycznych elit za problematyczne wypowiedzi. Politycy nie podlegają procesom sądowym, co stanowi szkodę dla i tak kruchego procesu pokojowego oraz budowy zaufania w bośniacko-hercegowińskim społeczeństwie.

Odpowiedzialnością za wypowiedzi w przestrzeni publicznej najczęściej obarcza się media, jako że mają znaczącą rolę w rozpowszechnianiu nacjonalistycznych przejawów nietolerancji i wrogości wobec grup mniejszościowych. Jednak to właśnie media są jedyną częścią sfery publicznej z przejrzystymi regulacjami dotyczącymi mowy nienawiści, najmniej natomiast działań prewencyjnych i reakcji w tym zakresie pochodzi ze strony instytucji państwowych (zwłaszcza tych zajmujących się kwestiami ludzkich praw) i organizacji pozarządowych.

Kodeks emisji programów radiowych i telewizyjnych Agencji Regulacji Łączności (RAK) i Kodeks prasowy Rady Prasowej (VZS) stanowią dwa najważniejsze dokumenty, które definiują i regulują problem mowy nienawiści. W Kodeksie RAK mowa nienawiści definiowana jest następująco: mowa, która ma upokorzyć, zastraszyć lub zachęcać do przemocy albo wyraża uprzedzenia wobec osób lub grup w zależności od ich płci, rasy, wieku, narodowości, orientacji seksualnej, gender, niepełnosprawności, przekonań moralnych lub politycznych, społeczno-ekonomicznego statusu lub profesji.

Z drugiej strony Kodeks VZS nie wspomina wprost mowy nienawiści, lecz korzysta z terminu podżegania, który definiowany jest w artykule 3. Kodeksu. Stwierdza się w nim, że dany podmiot medialny powinien zrobić, co w jego mocy w zakresie zapobiegania, a nie sprzyjania podburzaniu do nienawiści i dyskryminacji z racji pochodzenia etnicznego, narodowości, rasy, religii, płci, orientacji seksualnej, niepełnosprawności fizycznej lub umysłowej choroby i w żadnym przypadku nie może wspierać działań przestępczych oraz przemocy.

Zasadnicza różnica pomiędzy tymi dwoma kodeksami jest taka, że RAK posiada możliwość nakładania sankcji (najsurowszą karą jest zakaz transmisji programu), podczas gdy VZS jest samorządnym organem, więc spory pomiędzy opinią publiczną a redakcją rozwiązywane są na zasadzie prawa do odpowiedzi, sprostowania i przeprosin. Internetowe media w Bośni i Hercegowinie nie mają natomiast żadnych regulacji ani samorządnego organu. Powoduje to, że są

one najlepszym kanałem nośnym dla mowy nienawiści (dotyczy to szczególnie komentarzy użytkowników). Wszystkie próby likwidacji portali, które promują i szerzą mowę nienawiści w Bośni i Hercegowinie, skończyły się niepowodzeniem, ponieważ ich serwery głównie znajdują się w USA, gdzie prawo chroni również takie treści jako przejaw wolności słowa i druku.

Obecność mowy nienawiści w przestrzeni publicznej nie powinna być łączona wyłącznie z mediami, które wprawdzie ponoszą dużą część odpowiedzialności za jej uprawianie i rozpowszechnianie, jednak należy odróżnić sytuacje, w których media są jednoznacznym źródłem mowy nienawiści (autorskie programy i teksty, za którymi stoją dziennikarze lub redaktorzy), od tych, które służą jako środek przekazywania wiadomości i wypowiedzi zawierających w sobie mowę nienawiści (wywiady, badania itp.). Rola mediów oznacza również przekazywanie wypowiedzi stanowiących wyraźny przykład mowy nienawiści, jednak redaktorzy oraz dziennikarze powinni wiedzieć, jak się od tegoż zjawiska odciąć, co nie jest w bośniacko-hercegowińskich mediach powszechną praktyką.

Podobna sytuacja dotyczy sektora cywilnego (głównie organizacji pozarządowych), który wciąż nie wypracował systematycznego podejścia do problemu mowy nienawiści oraz nie uzgodnił jego definicji w przestrzeni publicznej. Organizacje zajmujące się problemem praw człowieka traktują problem mowy nienawiści najczęściej w szerszym kontekście, w ramach rocznych raportów o stanie praw człowieka albo stanowisk prezentowanych za pośrednictwem mediów.

W bośniacko-hercegowińskim kontekście, zdominowanym przez określone podziały narodowościowe, media w większości przypadków są profilowane według interesów określonej grupy etnicznej, która stanowi większość na danym terytorium; wyjątek stanowią media profilowane jako niezależne media, choć niekoniecznie są jako takie powszechnie postrzegane. Zgodnie z funkcjonującym społeczno-politycznym podziałem, działają także narodowo zdefiniowane przestrzenie medialne, które odwołują się do serbskich, chorwackich albo bośniackich odbiorców.

Brak odpowiedzialności za propagowanie mowy nienawiści wśród przedstawicieli nacjonalistycznych politycznych oraz intelektualnych elit – włączając w to prominentnych przedstawicieli wspólnot religijnych – przedstawia problem, który w tej chwili nie ma rozwiązania. Mowa nienawiści uznawana jest za formę dyskursywnej przemocy, której celem jest ustanowienie lub weryfikacja granic tożsamości między grupami do nich należącymi (identyfikacja jest ustanowiona na podstawie religijnej i narodowej tożsamości, które traktowane są jako synonim) – i tymi, które są atakowane, marginalizowane i wykluczone jako inne i odmienne. Jest to jednak problem trudny do zdefiniowania w ramach prawnych, ponieważ mowa tu o symbolicznej warstwie przemocy. Nie zwalnia to jednak państwa i jego instytucji z odpowiedzialności do precyzyjnego zdefiniowania i sankcjonowania mowy nienawiści zgodnie ze światowymi standardami.

O ile nie okaże się minimum politycznej woli, by reagować na to zjawisko zarówno na drodze prawnego postępowania, jak i społecznego potępienia, mowa nienawiści nadal będzie mocnym i legalnym elementem przestrzeni publicznej. Trzeba jednak podkreślić, że mowa nienawiści przedstawia problem, który nie może być rozwiązany wyłącznie na poziomie prawodawstwa, zważywszy na to, że środki represyjne (tyle, na ile było to do tej pory potrzebne) są zawsze wyłącznie reakcją na krzywdę, która została wyrządzona.

W dokumentach międzynarodowych, które dotyczą praw człowieka i swobody wypowiedzi, mówi się także o potrzebie prewencji w odniesieniu do mowy nienawiści. Bośnia i Hercegowina ratyfikowała wszystkie ważne dokumenty, w których poruszany jest ten problem. Są to między innymi Karta Narodów Zjednoczonych (zobowiązuje państwa-strony do poszanowania praw człowieka i wolności, bez względu na różnice rasy, płci, języka lub religii), Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (gwarantuje wolność i równość w godności i prawach, bez względu na rasę, płeć, język, religię, pochodzenie narodowe lub społeczne, jak również polityczną, seksualną lub inną orientację), Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (nakazuje wszystkim sygnatariuszom, by prawnie zakazali wszelkiej propagandy wojennej i popierania nienawiści narodowej, rasowej lub religijnej, która zawiera podżeganie do dyskryminacji, wrogości, przemocy itp.), Międzynarodowa Konwencja w sprawie eliminacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, która zawiera szereg środków do zwalczania dyskryminacji rasowej i nienawiści (zobowiązuje państwa-strony do podjęcia szeregu środków w celu wyeliminowania dyskryminacji rasowej).

Dla Bośni i Hercegowiny jako członka Rady Europy i państwa, któremu zależy na szybkim wejściu do Unii Europejskiej, ważne są również dokumenty Unii Europejskiej i Rady Europy, w których zawarte są wytyczne i zalecenia w związku z problemem mowy nienawiści. Unia Europejska w 2008 r. przyjęła Decyzję Ramową Rady 2008/913/WSiSW w sprawie zwalczania pewnych form oraz przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych, co ma sprawiać, by rasizm i ksenofobia były traktowane jako przestępstwa i podlegały sankcjonowaniu we wszystkich państwach członkowskich Unii Europejskiej.

W Rekomendacji Rady Europy w kwestii „wypowiedzi szerzących nienawiść” Nr R 97 (20) z 1997 r., Komitet Ministrów tej instytucji dla celów niniejszego dokumentu zdefiniował mowę nienawiści jako „wszystkie formy wypowiedzi, które szerzą, podżegają, promują lub uzasadniają nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm lub inne wykwyty nienawiści opartej na nietolerancji, w tym nietolerancji wyrażonej przez agresywny nacjonalizm i etnocentryzm, dyskryminację i wrogość wobec mniejszości, imigrantów i osób obcego pochodzenia”. Zalecenie to apeluje do władz, rządu i instytucji publicznych na wszystkich szczeblach, by powstrzymały się od mowy nienawiści (szczególnie w mediach) i ustanowiły odpowiednie ramy prawne dotyczące traktowania mowy nienawiści w ramach pra-

wa cywilnego, karnego i administracyjnego, które umożliwią organom sądowym pogodzić szacunek do wolności wypowiedzi z poszanowaniem godności ludzkiej oraz ochroną dobrego imienia i praw innych osób.

Konstytucja państwa bośniacko-hercegowińskiego przewiduje, że Bośnia i Hercegowina i jej entitety – Federacja Bośni i Hercegowiny oraz Republika Serbska, zobligowane są do zapewnienia pełnej możliwości korzystania z uznawanych międzynarodowo praw człowieka i podstawowych swobód (Artykuł II/1), a także uznania, że prawa i swobody określone w Europejskiej Konwencji i jej protokołach będą stosowane w Bośni i Hercegowinie oraz mają priorytetowe znaczenie ponad pozostałymi przepisami (Artykuł II/2). Ponadto wszystkie sądy, agencje, władze i podmioty pośrednio zarządzające entitetami albo te działające w ich ramach, podlegają obowiązującym prawom i swobodom człowieka zawartym w wyżej wymienionej konwencji i jej protokołach (Artykuł II/6). W praktyce oznacza to dotyczący wszystkich organów władzy obowiązek bezpośredniego wdrożenia tych praw bez wprowadzania szczegółowych aktów wykonawczych. Odnosi się to również do zakazu dyskryminacji w związku z prawami gwarantowanymi przez Europejską Konwencję i jej protokoły (Artykuł 14) oraz bezpośredniego stosowania protokołu nr 12, w którym zabroniona jest dyskryminacja rozszerzona na wszystkie prawa zapewnione przez prawo krajowe. Konstytucja przewiduje obok tego, że korzystanie z praw i swobód zagwarantowane jest wszystkim obywatelom Bośni i Hercegowiny oraz że obowiązuje zakaz dyskryminacji z takich powodów, jak płeć, rasa, język, religia, narodowość lub pochodzenie społeczne, przekonania polityczne i inne (Artykuł II/4).

Konstytucja Federacji Bośni i Hercegowiny zapewnia, że Federacja jest odpowiedzialna za zagwarantowanie przestrzegania uznanych międzynarodowo praw i swobód, określonych w dokumentach wymienionych w załączniku I do Konstytucji Federacji Bośni i Hercegowiny, która między innymi zawiera zakaz wszelkiej dyskryminacji ze względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, religię, przekonania polityczne i inne poglądy, pochodzenie narodowe i społeczne, zapewnia wolność słowa i prasy oraz ochronę mniejszości i grup szczególnie zagrożonych (art. 2). Wszystkie sądy, urzędy, instytucje władzy publicznej oraz inne agencje rządu federalnego są zobowiązane do stosowania i przestrzegania praw i wolności zagwarantowanych w Konstytucji oraz dokumentach międzynarodowych z załącznika do Konstytucji Federacji Bośni i Hercegowiny (art. 6).

Konstytucja Republiki Serbskiej stanowi, że jej obywatele są równi w swoich swobodach, prawach i obowiązkach wobec prawa i korzystają z takiej samej ochrony prawnej, bez względu na pochodzenie etniczne, język, płeć, wyznanie, pochodzenie społeczne, wykształcenie, poglądy polityczne, społeczne, status i mienie osobiste (art. 10), te same prawa gwarantowane są cudzoziemcom (art. 44). Ustawa zasadnicza przewiduje również, że prawa i swobody nie mogą zostać odebrane lub ograniczone, a więc każdy, kto dopuścił się łamania praw człowieka

lub ograniczenia swobód zagwarantowanych konstytucyjnie jest osobiście odpowiedzialny, bez względu na motyw, którymi się kierował (art. 48).

Wyżej opisane dokumenty świadczą o tym, że w Bośni i Hercegowinie istnieją szerokie konstytucyjne i prawne podstawy ochrony praw człowieka i podstawowych swobód i chociaż żadna z konstytucji nie wprowadziła wyraźnego zakazu stosowania mowy nienawiści, istniejąca podstawa prawna stwarza dużą przestrzeń do dalszych ustawodawczych i sądowniczych działań mających na celu ochronę przed tym zjawiskiem.

Kodeks karny Bośni i Hercegowiny traktuje dyskryminację jako naruszenie równości obywateli. W zmienionej ustawie z 2010 r. zdefiniowano również przestępstwo nietolerancji etnicznej, nienawiści rasowej i religijnej. Dzięki temu osoba, która publicznie nawołuje lub propaguje etniczną, rasową, religijną nienawiść bądź wrogość między narodami konstytucyjnymi i innymi osobami mieszkającymi lub przebywającymi w Bośni i Hercegowinie, może zostać odpowiednio ukarana. Według Kodeksu karnego Federacji Bośni i Hercegowiny, przestępstwo naruszenia zasad równości ludzi i obywateli popełnia każda osoba, która publicznie nawołuje do nienawiści lub ją propaguje, to samo dotyczy się nietolerancji na tle etnicznym, rasowym, religijnym wśród konstytucyjnych narodów i innych osób, które mieszkają w Federacji – taki sam zapis widnieje w Kodeksie karnym Republiki Serbskiej. Omówione przepisy karne są jednak nadal niewystarczające – co szczegółowe w kwestii uregulowania problemu mowy nienawiści, ponieważ w żadnym z nich mowa nienawiści nie jest zdefiniowana zgodnie z zaleceniem Rady Europy z 1997 r.

Prawo karne w żaden sposób nie reguluje również coraz bardziej powszechnej, dostępnej dla szerokiego grona użytkowników, mowy nienawiści wyrażanej za pośrednictwem Internetu. Chociaż Bośnia i Hercegowina ratyfikowała Protokół dodatkowy do Konwencji o cyberprzestępczości dotyczący penalizacji czynów o charakterze rasistowskim, ksenofobicznym, popełnionych przy użyciu systemów komputerowych, zobowiązując się do tego, że groźby i obelgi motywowane rasizmem i ksenofobią, popełnione przy użyciu systemów komputerowych, określone zostaną przez ustawodawstwo krajowe jako przestępstwo. W praktyce jednak Konwencja nie jest stosowana. Nie zostały jeszcze nawet wdrożone Rekomendacje Europejskiej Komisji przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji (ECRI), które odnoszą się do żądania, by za przestępstwo zostały uznane również rasistowskie obelgi i zniesławienia, wyrażanie ideologii rasistowskiej, rozpowszechnianie lub dystrybucja materiałów rasistowskich i zaprzeczanie bądź uzasadnianie ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych, jak i zaleceniu, zgodnie z którym rasistowskie motywacje stanowią okoliczność obciążającą w stosunku do wszystkich przestępstw.

Ustawa antydyskryminacyjna, która została przyjęta w Bośni i Hercegowinie w 2009 r., po bardzo gorących debatach z organizacjami społeczeństwa obywatel-

skiego rekomendującymi przyjęcie tej ustawy i powołanie odpowiednich władz, ustanawia ramy prawne do osiągnięcia równych praw i szans dla wszystkich obywateli Bośni i Hercegowiny oraz do regulowania systemu ochrony przed dyskryminacją (art. 1 oraz art. 2).

Ustawa, przy odpowiedniej interpretacji, obejmuje swoim zakresem mowę nienawiści, jednak głównym problemem jest zastosowanie prawa antydyskryminacyjnego w praktyce. Przewiduje się, że każda osoba lub grupa osób, która doznała dyskryminacji, może ubiegać się o ochronę swoich praw w postępowaniu sądowym i administracyjnym. Jednak w sytuacji, kiedy istnieją braki w prawie karnym odnośnie do mowy nienawiści, nie można oczekiwać, że będzie możliwe osiągnięcie odpowiedniej przed nią ochrony.

Ustawa o wolności wyznania i pozycji prawnej Kościołów i wspólnot wyznaniowych w Bośni i Hercegowinie zakazuje wszelkiej dyskryminacji opartej na religii lub przekonaniach. W rozumieniu tego dokumentu Kościołom i wspólnotom religijnym zabrania się propagowania nietolerancji i uprzedzeń w stosunku do innych kościołów i wspólnot wyznaniowych, ich zwolenników i obywateli bez przynależności religijnej za sprawą głoszenia przekonań religijnych i innych działań. Ustawa nakazuje także zahamowanie swobody do uzewnętrzniania religii lub innych przekonań i działań w sposób, który jest sprzeczny z porządkiem prawnym, bezpieczeństwem publicznym, moralnością, lub działa na szkodę praw i wolności innych osób (art. 4 pkt 2 i 3). Niniejszy przepis w istocie stanowi zakaz stosowania mowy nienawiści, lecz tylko na poziomie kodyfikacji, bez najmniejszych konsekwencji, ponieważ ustawa o wolności wyznania nie przewiduje sankcji, a ochrona zapewniona jest poprzez ochronę prawną przewidzianą w państwie i kodeksach karnych entitetów.

Zgodnie z Europejską Konwencją o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Państwo może ograniczyć prawo do wolności wypowiedzi, jeśli te ograniczenia są wymagane przez prawo w interesie bezpieczeństwa narodowego, integralności terytorialnej lub bezpieczeństwa publicznego stosowane do zapobieżenia zakłóceniu porządku lub przestępstwom, ochrony zdrowia i moralności, reputacji i praw innych osób oraz ze względu na zapobieżenie rozprzestrzenianiu się informacji poufnych lub na zagwarantowanie autorytetu i bezstronności wymiaru sprawiedliwości (art. 10).

Problem z mową nienawiści rodzi pytanie o zastosowanie przepisów prawa regulujących to zjawisko i sankcji prawnych, które tłumityby je i karały. Ważne są także środki zapobiegawcze, takie jak edukacja w zakresie uprzedzeń, prowadzące do produkcji i dystrybucji mowy nienawiści. Taka edukacja miałaby na celu potępienie i marginalizację tego niebezpiecznego zjawiska [zob. Zalecenie Komitetu Ministrów w sprawie Karty edukacji obywatelskiej i edukacji o prawach człowieka 2010: online]. Dla rozwiązań na poziomie legislacyjnym istotne jest, by zakaz mowy nienawiści, o ile jest to możliwe, wprowadzony został w harmonii

z prawem do wolności słowa, które jest jednym z fundamentów społeczeństwa demokratycznego.

Wolność słowa nie jest absolutną wolnością, zakłada ona także określony zakres odpowiedzialności, czego rezultatem jest możliwość podlegania ograniczeniom w celu ochrony praw innych osób lub społeczeństwa jako całości. Nadużywanie wolności słowa podlega ograniczeniom z uwagi na negatywny wpływ na prawa obywateli i społeczeństwa jako całości [zob. Biłgorajski 2010: 190–204]. Z tego powodu publiczna mowa nienawiści powinna być karalna, ponieważ promuje dyskryminację, łamanie praw człowieka i stanowi pogwałcenie godności innych osób, a przede wszystkim grup marginalizowanych – rasowych, etnicznych, religijnych, seksualnych. Mowa nienawiści często odnosi się do przemocy, a tym samym zagraża bezpieczeństwu demokratycznego społeczeństwa. Przy ustalaniu granic między zakazem mowy nienawiści i prawem do wolności wyrażania opinii należy uwzględniać, jak daleko można posunąć się w ograniczeniach, tak, by nie ucierpiała idea i praktyka wolności słowa.

Mowa nienawiści jest niewątpliwie obecna w bośniacko-hercegowińskiej społecznej i politycznej rzeczywistości. Jedną z głównych przeszkód w karaniu i tłumieniu tych jej form i przejawów, które są postrzegane jako szkodliwe w kontekście sytuacji społecznej, jest niechęć konsekwentnego przestrzegania przepisów o standardach ochrony praw człowieka i zwalczania dyskryminacji w każdej postaci. Mowa nienawiści prowadzi do przemocy politycznej, do najpoważniejszych naruszeń praw człowieka i ostatecznie do zbrodni.

Niezbędne środki mogą być podjęte przez rząd poprzez wywiązanie się ze swoich pozytywnych zobowiązań w zakresie ochrony praw człowieka. To, co jest kluczem do rzeczywistej zmiany sytuacji w Bośni i Hercegowinie, szczególnie zmiany niepokojącej atmosfery nietolerancji, ksenofobii i nacjonalizmu, to zasadnicza zmiana świadomości w społeczeństwie. Odpowiedzialność za te zmiany spoczywa na wszystkich podmiotach społeczno-politycznej sceny Bośni i Hercegowiny.

Bibliografia

- Agencja ds. Regulacji Łączności, *Kodeks emisji programów radiowych i telewizyjnych z 5 października 2007*, Artykuł 39. Ustawy o komunikacji, [Dz. U. Nr 31/03], <https://www.parlament.ba/press/default.aspx?id=19274&langTag=bs-BA&pril=b>.
- Beham M. [2008], *Govor mržnje u politici i medijima*, [w:] Z. Vacić (red.), *Etika javne riječi u medijima i politici*, Centar za liberalno demokratske studije, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, <http://www.clds.rs/pdf-s/s-ETIKA.pdf>.
- Biłgorajski A. [2010], *Mowa nienawiści vs. wolność słowa*, [w:] R. Wieruszewski (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa: aspekty prawne i społeczne*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa.

- Decyzja Ramowa Rady 2008/913/WSiSW z dnia 28 listopada 2008 r. w sprawie zwalczania pewnych form oraz przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawno-karnych*, [Dz. Urz. L 328, 06/12/2008 P. 0055–0058], <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:328:0055:0058:PL:PDF>.
- Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950, zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2*, [Dz. U. 1993, Nr 61, poz. 284], <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19930610284>.
- Kaminskaya E. [2008], *Hate Speech: Theory and Issues*, http://iseees.berkeley.edu/sites/default/files/u4/iseees/caseproject/_KaminskayaFR.pdf.
- Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych sporządzona w San Francisco 26 czerwca 1945*, [Dz. U. 1947, Nr 23, poz. 90], <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19470230090>.
- Kodeks karny Bośni i Hercegowiny*, [Dz. U. Nr 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10], http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/zakoni/ba/Krivicni_zakon_BiH_-_precisceni_nezvanicni_tekst.pdf.
- Kodeks karny Federacji Bośni i Hercegowiny*, [Dz. U. Nr 36/03], <http://pandorasbox.rs/bih/wp-content/uploads/2011/03/Krivi%C4%8Dni-zakon-Federacije-BiH.pdf>.
- Kodeks karny Republiki Serbskiej*, [Dz. U. Nr 49/XII], [http://www.mup.vladars.net/zakoni/rs_lat/KRIVICNI%20ZAKON%20REPUBLIKE%20SRPSKE%20\(Sluzbeni%20glasnik%20RS,%20broj:%2049.03\).pdf](http://www.mup.vladars.net/zakoni/rs_lat/KRIVICNI%20ZAKON%20REPUBLIKE%20SRPSKE%20(Sluzbeni%20glasnik%20RS,%20broj:%2049.03).pdf).
- Konstytucja Bośni i Hercegowiny*, [Dz. U. Nr 25/09], http://www.ads.gov.ba/v2/attachments/1951_USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_hrv.pdf.
- Konstytucja Federacji Bośni i Hercegowiny*, [Dz. U. Nr 1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 63/03, 9/04, 20/04, 33/04, 71/05, 72/05 i 88/08], http://www.ads.gov.ba/v2/attachments/1952_Ustav%20Federacije%20BiH%20sa%20amandmanima.pdf.
- Konstytucja Republiki Serbskiej*, [Dz. U. Nr 21/92, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 31/02, 31/03, 98/03 i 115/05], http://www.ads.gov.ba/v2/attachments/1953_ustavrslat.pdf.
- Międzynarodowa Konwencja w sprawie eliminacji wszelkich form dyskryminacji rasowej otwarta do podpisu w Nowym Jorku dnia 7 marca 1966 r.*, [Dz. U. z dnia 6 września 1969, Nr 25, poz. 187], http://www.hfhrpol.waw.pl/pliki/Międzynarodowa_Konwencja_w_Sprawie_Likwodacji_Wszelkich_Form_Dyskryminacji_Rasowej.pdf.
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r.*, [Dz. U. 1977, Nr 38, poz. 167], <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19770380167>.
- Oficjalna strona ECRI, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/default_EN.asp?
- Porozumienie z Dayton z 21 listopada 1995 w języku angielskim*, http://www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=380.
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka przyjęta i proklamowana rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) w dniu 10 grudnia 1948 r.*, http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf.
- Protokół dodatkowy do Konwencji o cyberprzestępczości dotyczący penalizacji czynów o charakterze rasistowskim, ksenofobicznym popełnionych przy użyciu systemów komputerowych otwarty do podpisu w Budapeszcie 23 listopada 2011 r.*, http://niwserwis.pl/system/akty_prawne/Protokol%20dodatkový%20do%20konwencji%20o%20cyberprzestepczosci.pdf.
- Rada Prasowa Bośni i Hercegowiny, *Kodeks prasowy i mediów online*, [Dz. U. Nr 20/08], http://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=9.

Ustawa antydyskryminacyjna z 27 lipca 2009 r., [Dz. U. Nr 59/XIII], <http://www.zappravicnoobra-zovanje.ba/Dokumenti//Zakoni%20i%20konvencije/Zakon%20o%20zabrani%20diskriminacije%20Sl%20%20glasnik%20BiH%20broj%2059-09.pdf>.

Ustawa o wolności wyznania i pozycji prawnej Kościołów i wspólnot wyznaniowych w Bośni i Hercegowinie, [Dz. U. Nr 5/04], <http://www.mpr.gov.ba/biblioteka/zakoni/bs/ZAKON%20o%20slobodi%20vjere.pdf>.

Zalecenie Komitetu Ministrów w sprawie Karty edukacji obywatelskiej i edukacji o prawach człowieka CM/Rec(2010)7, http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Charter/Charter_brochure_EN.pdf.